

Nieuwe inzichten in de Maerlantproblematiek

door

Dr. H.C. PEETERS

Tegenwoordig houdt men het niet meer algemeen voor zeker, dat het *Maerlant*, waarnaar Jacob van Maerlant zich heeft genoemd, een plaatsje moet geweest zijn op het eiland Voorne in Nederland.

E.H. J. Noterdaeme is aansprakelijk voor de nieuwe twijfels¹. Met succes nam hij sedert 1951 opnieuw de hypothese op die een eeuw geleden vergeefs door K. Versnaeyen, W.H.J. Weale en C.A. Serrure werd verdedigd.

Wat houdt het stelsel Versnaeyen-Weale-Serrure-Noterdaeme in? Hieronder vindt men een beknopt overzicht ervan. Bepaalde punten zullen, waar het nodig is, in onze studie breder worden uiteengezet.

In 1861 ontdekte K. Versnaeyen een oorkonde uit 1262, waarin sprake was van *sessen ghemeten lands ende ene line die ligghen in suenkercke in marlant*. Het bleek dus dat er in de tijd van de dichter een *Marlant* bestond in het Brugse Vrije². In 1868 vond W.H.J. Weale een *Weitkinus dictus custos* in Houtave, gelegen naast Zuienkerke, zodat duidelijk werd, dat er een familie *de Costere* verbleef in de omgeving. Zo meende men dan een gemakkelijke uitleg te hebben voor de naam, die de dichter zich in zijn dubbelroman, de *Grael-Merlijn* had gegeven: *Jacob de coster van Merlant*³. Het moest hier gaan om een *Jacob de Costere* geboren in Merlant en niet om een *Jacob, die koster was* te Merlant op Voorne. Het nieuwe stelsel wou in *de coster* natuurlijk een familienaam vinden, omdat het Vlaamse *marlant* een wijk was en geen parochie, zodat er ook geen kosterambt was.

Nadat W. Jonckbloet, H. Van Wijn en J. Van Mierlo⁴ de stel-

(1) We vermelden hier enkel de meest belangrijke artikels van E.H. J. Noterdaeme: *Jacob van Maerlant, klerk van de heren van Roden te Snellegem*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, Brugge, 1951; *Jacob de Costere van Maerlant - Het geslacht de Costere te Houtave*, in *Ons Heem*, Brussel 1959; *Jacob de Coster van Maerlant in Handelingen van de Kon. Zuidned. Maatschappij*, XV, Oudenaarde, 1961.

(2) Dat J. van Maerlant in het Brugse Vrije geboren werd, betwijfelt niemand meer. Cfr. J. van Mierlo, *Jacob van Maerlant, zijn leven, zijn werken, zijn betekenis*, Turnhout, 1946, p. 7.

(3) *Grael-Merlijn*, ed. J. van Vloten, Leiden, 1880, p. I, vs 37.

(4) J. van Mierlo, *op. cit.*, p. 12.

ling van een Vlaams Maerlant reeds lang hadden verworpen, verscheen in 1951 een eerste belangrijke bijdrage van de hand van E.H. J. Noterdaeme, waarin voor het stelsel Versnaeyen-Weale veel nieuw materiaal werd aangevoerd. De onderzoeker bouwde de hypothese uit tot een systeem, dat allerlei Maerlantproblemen scheen te kunnen oplossen.

E.H. J. Noterdaeme verzekerde eerst verder het bestaan van een Vlaams Maerlant. Naast de oorkonde uit 1262 van K. Versnaeyen kon hij er een andere leggen uit hetzelfde jaar; het stuk grond werd daarin in het Latijn beschreven als: *sex mensuras et unam linam terre sue que vocatur matlant, iacentis in parochia de Suenkerke*⁵. Volgens de notitie van een latere hand op de achterzijde van het stuk, zouden die zes gemeten gelegen hebben ten zuidoosten van Zuienkerke.

De onderzoeker betoogt dan, dat in de dertiende eeuw *marlant-matlant-mallant* de naam was van een uitgestrekt gebied dat gelijkelijk verdeeld was over de parochies Zuienkerke, Houtave en Meetkerke. Naast de reeds aangehaalde teksten verwijst hij naar het toponymisch woordenboek van K. de Flou en dat van A. Van Speybrouck, waaruit moet duidelijk worden, dat namen als *Mare*, *Mareleet*, *Mareweg*, *marebrugge*, *Maerleet* en *Maerzwijn* in de streek niet onbekend waren. Zelfs nu nog, zegt E.H. J. Noterdaeme is de plaatsnaam *Oost-Maerlant* te Houtave niet uitgestorven.

Verder wijst de onderzoeker op de verspreiding van de naam *de Costere* in die omstreken. Een *Weitkinus de Houtawa dictus custos* komt voor in een zestal oorkonden tussen januari 1236 en december 1252 opgesteld. Het gaat er om de ruil van een grond, — „waarschijnlijk te Houtave gelegen”, — tegen een tiende te Houtave, door Weitkinus aan de abdij van St.-Andries afgestaan. *Dictus custos* is zekerlijk de vertaling van de naam *de Costere*, meent E.H. J. Noterdaeme, wat allerduidelijkst blijkt uit de oorkonde van 1259, waarin wordt gewag gemaakt van *quinque lineas et decem hastas terre iacentis Nordost a templo de Houthauwe... haec jacet ante domum Ghis. Custodis...*⁶, dit terwijl het renteboek van het St.-Jansgasthuis van Brugge omstreeks 1300 onder haar pachters te Houtave *Jhan f. Jhans. Costers en Heineman zijn broeder*⁷ vermeldt. Uit deze gegevens leidt E.H. J. Noterdaeme verder af dat er op het einde van de dertiende eeuw noordoost van de kerk te Houtave, in het *marlant* een familie *de Costere* woonde. Hij

(5) Rijksarchief te Brugge, bl. nr 7729. Cfr. J. Noterdaeme, *Soc. d'Em.*, p. 6.

(6) Bisschopp. archief te Brugge, *Cartularium A* van S. Salvatorskerk, fol. 211. Cfr. J. Noterdaeme, *Soc. d'Em.* p. 8.

(7) Rijksarchief te Brugge, *Acq.* nr 1912, *Rentebouc van Ste Janshospitale in Brugge*. Cfr. J. Noterdaeme, *Soc. d'Em.*, p. 8.

staaft verder zijn beweringen met enkele oorkonden, waarin sprake van een *costerlant* in Houtave, dat ten noorden van de kerk zal gelegen hebben, omdat men in de oorkonde lezen kan, dat het stuk grond te vinden was op de weg *te Wendunen waert*. Daaruit trok de onderzoeker de conclusie dat die grond in het Marlant lag.

Vervolgens brengt E.H. J. Noterdaeme Jacob van Maerlant in contact met de ridders van Roden, die gevestigd waren te Snellegem. De dichter zou hun leenman geweest zijn.

De dichter behoorde tot de familie van Weitkinus de Coster die in de eerste helft van de dertiende eeuw in de Noordhoek van Houtave woonde. In de eerste van de zes oorkonden die Weitkinus' zaken regelden, vindt men dat de man *clericus* was te Houtave, en door de reeds eerder besproken ruil in het bezit kwam van een tiende, dat leen was van de heren van Snellegem. Immers, daar die tiende aan de kerk werd geschonken, moest ze vrij gemaakt worden van leenverband door Gerardus van Snellegem en door de opperheer van Melle, die eveneens tot het geslacht van Roden behoorde.

Zoals Weitkinus zal dus ook wel Jacob van Maerlant een leenman van de heren van Roden geweest zijn. Dat vermoeden vindt E.H. Noterdaeme volkomen bewaarheid door een vermelding in het *Obituarium* van Snellegem, waarin men het volgende leest: *Obiit dominus Gerardus Myles et Margareta uxor ejus, qui contulit presbytero 2 s. par., custodi 12 d. par., supra mansionem Jacobi custodis infra atrium*⁸. De vermelding gaat zeker tot in de dertiende eeuw terug, vermits het duidelijk is, dat Gerardus II van Roden vermeld wordt, die in 1246 overleed. De vermelding *Jacobi custodis* laat geen andere uitweg toe dan *Jacob de Costere*, aldus de onderzoeker, vermits anders de koster een rente zou hebben ontvangen op het huis dat hij bewoonde⁹.

„Is die uitleg de juiste”, zei E.H. Noterdaeme, „dan kan *Jacobus custos* bijna geen andere zijn dan „*Jacob de Costere van Maerlant*”. Die *mansio* lag naast de kerk, *infra atrium*, op het eigendom van de heren van Roden, naast de poort van het ridderhof, dat zich tot vlak bij de kerk uitstreckte. Dit alles ten slotte maakt het dan ook duidelijk, dat die *Jacob* een *familiaris* zal geweest zijn van de ridders van Roden, niet ter plaatse geboren, maar afkomstig uit het Marlant, zoals alle andere leden van de familie *de Costere*¹⁰.

Deze stellingen van E.H. J. Noterdaeme liggen aan de basis van een reeks andere, die de verschillende problemen nopens de dichter en zijn werk kunnen verklaren.

(8) *Ibidem*, p. 9.

(9) Cfr. J. van Cleemput, *Jacobus Custos*, *Wetenschappelijke Tijdingen*, dec. 1955.

(10) *Ibidem*, p. 10.

In zijn eerste werken noemde de dichter zich eenvoudig *Jacob*. Eerst na de *Alexander*, in de *Grael-Merlijn* spreekt hij duidelijker over zichzelf. Hij noemt er zich *Jacob de coster van Merlant*; daarna noemt hij zich weer *Jacob* en regelmatig ook *Jacob van Merlant*. Volgens E.H. Noterdaeme noemde de dichter zich in den beginne enkel met de voornaam, omdat hij schreef voor de heren van Roden, die geen verdere uitleg over zijn persoon nodig hadden. Toen hij voor de burggraaf van Zeeland schreef, kwam hij ertoe, duidelijk over zichzelf te spreken. Toen gaf hij zijn volledige naam op en ook zijn geboorteplaats¹¹.

De *Gheile*, voor wie Maerlant zijn *Alexander* schreef is niemand anders dan Heila van Roden, die te Schelderode woonde, een bloedverwante van de ridders van Snellegem. Waar Maerlant in de *Alexander* de Brabantse hertog *verwijft* niet op te treden tegen de rovers op de Schelde, die de handel met Holland hinderden, ziet E.H. J. Noterdaeme een verdediging van de belangen der Rodens, die in het bezit waren van de Scheldetol te Roden en op de Brabantbrug te Gent. In zijn *Lof der vaderlandsliefde* noemt de dichter Brabant het eerst. Niemand wist tot nog toe waarom. Heila van Roden brengt de oplossing. De Rodens gingen graag door voor Brabanders¹².

In de familie van Roden ging de *Alexander* van Jacob van Maerlant van hand tot hand. Van Snellegem naar Schelderode en verder langs Melle naar Voorne. Door huwelijken van de dochters van Jan IV van Cysaing waren Voorne en Roden met mekaar in contact. Toen Hendrik, de Heer van Voorne, stierf, vroeg diens weduwe, die steeds zoals haar man verheugd was geweest om Maerlants partijkiezen voor Zeeland in betrekking tot de tolkwestie op de Schelde, aan de heren van Snellegem, Maerlant opdracht te geven een werk te vervaardigen ter ere van haar zoon Aelbrecht. Toen schreef de dichter zijn *Grael-Merlijn*¹³.

Het volgende werk, de *Ystorie van Troyen*, waarvan de dichter in 1283 zegde: ... *wi maecten te Merlant*, is volgens E.H. Noterdaeme wellicht het enige werk dat te Houtave is geschreven.

De opvatting, als zou Maerlant de daaropvolgende *Heimelicheit* te Voorne voor de jonge Floris V geschreven hebben, verwerpt hij als een loutere veronderstelling, die door de feiten wordt tegengesproken¹⁴.

In de te Snellegem voor de heren van Roden vervaardigde *Torec* noemt Maerlant naast ridders met Franse namen een Claes

(11) J. Noterdaeme, *Jacob de coster van Maerlant*, p. 267.

(12) *Idem*, *Soc. d'Em.* p. 13, en *Handelingen*, p. 264.

(13) *Idem*, *Handelingen*, p. 261-262.

(14) *Ibidem*, p. 258 en 261.

van den Briele, die optreedt als betoverd ridder. Deze naam verwijst niet naar Den Briel, waarmee het havenstadje Merlant zich op het eind van de middeleeuwen versmolt. De uitleg is eenvoudiger. In de omgeving van de plaats waar het geslacht *de Coster* woonde was er in die tijd eveneens een geslacht *van den Briele* gehuisvest.

In *Dander Martijn* roept Maerlant een heilige aan: *St.-Bavo*. *St.-Bavo* was de patroonheilige van Houtave, waar Jacob geboren werd¹⁵.

Volgens E.H. J. Noterdaeme is de dichter dus nooit koster op Voorne geweest. Hij acht het zelfs mogelijk dat hij nooit in Holland kwam, tenzij dan misschien op zijn dienstreizen in het gevolg van de heren van Roden, die met het Noorden goede betrekkingen onderhielden.

Dezelfde onderzoeker heeft zich ook ingelaten met de chronologische ordening van de eerste werken van de dichter. Feit is het evenwel dat hij hier slechts weinig meer bracht dan de bevestiging van wat men met W. Jonckbloet reeds driekwart eeuw aanneemt, nl. „... dat de gedichten, die de later veroordeelde logentlike saken bevatten, in deze volgdorde het licht hebben gezien: *Torec, Alexanders Geesten, Dboec van Merline, die Historie van Troyen...*”¹⁶. J. van Mierlo dacht er niet anders over. Daarom verwondert het ons wel enigszins, dat we bij E.H. Noterdaeme het volgende lezen: „J. Van Mierlo heeft nooit deze nieuwe volgorde weerlegd. Hij heeft er nooit rekening mede gehouden, ze doodgezwegen, en de aandacht ervan afgetrokken.” en verder „Hij heeft ze dus impliciet aanvaard. Dan moet ook de lijn worden doorgetrokken en het besluit worden aanvaard dat er uit voortvloeit. De nieuwe volgorde van Jacobs werken brengt het verblijf van de dichter op Voorne en zijn kosterchap aldaar aan het wankelen.”¹⁷

We zegden reeds dat de stellingen van E.H. J. Noterdaeme een grote belangstelling kregen. Vooral in Nederland was de aanhang groot. In België kwam enkel reactie van de zijde van J. van Mierlo¹⁸. Hij pleitte kordaat voor de traditionele opvatting, die aanvaardt dat Jacob van Maerlant ooit koster was te Merlant op Voorne en er zijn *Grael-Merlijn, Ystorie van Troyen* en *Heimelicheit* dichtte. Al waren de argumenten die hij tegen E.H. Noterdaemes

(15) *Ibidem*, p. 260.

(16) W. Jonckbloet, *Geschiedenis...*, dl II, p. 23.

(17) J. Noterdaeme, *Handelingen*, p. 235 en 237.

(18) J. van Mierlo, *Jacob de coster van Merlant*, in *Verslagen en Mededelingen der Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, Gent, 1952, n° 1, p. 49 en verder. Daarnaast verscheidene kleine artikels in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1955 en 1956.

stellingen inbracht alles samengenomen zwak, als Maerlantkenner kon hij toch met veel gezag opkomen voor gevestigde inzichten.

Hieronder is het er ons niet zozeer om de doen de zwakke punten aan te wijzen in de studiën van E.H. J. Noterdaeme; vooral hebben we op het oog de traditionele stelling te herzien en met betere argumenten te staven. Het geheel is geordend onder enkele titels van Maerlants werken, zoals ze elkaar chronologisch hebben opgevolgd. Zo bekijken we achtereenvolgens *Alexanders Geesten* (1.), *De Grael-Merlijn en de Ystorie van Troyen* (2.), de *Heimelichede der Heimelicheit* (3.) en *Der Naturen Bloeme* (4.). Over de *Spiegel Historiael* wordt slechts hier en daar terloops gesproken en over andere werken zelfs in het geheel niet, omdat ze blijkbaar weinig of niets kunnen bijbrengen tot oplossing van de problemen die ons bezig houden. Wel kon men hier iets over de *Torec* verwachten. Dit werk werd evenwel buiten beschouwing gelaten, omdat we stellig vermoeden dat dit werk niet tot ons kwam zoals Maerlant het heeft gedicht.

ALEXANDERS GEESTEN

Wanneer werd de Alexander geschreven?

„De strijd over het jaar van ontstaan van *Alexanders Geesten* schijnt nu beslecht te zijn ten voordele van 1257-1261.”¹⁹ aldus J. van Mierlo in 1946. Nochtans in 1955 verscheen in *Wetenschappelijke Tijdingen* een artikel van de hand van L. Delfos, die met niet onaardige argumenten opkwam voor een wellicht in 1255 gedichte *Alexander*²⁰. Bekijken we even van nabij de twee hypothesen.

In de *Alexander* worden Keizer Frederik II († 13 dec. 1250) en Paus Innocentius IV († 7 dec. 1254) als nog niet zo lang overleden vermeld. Elders wordt de koning van Parijs, — het zal Lodewijk IX geweest zijn — aangespoord om heel het heidendom te bedwingen. Die Franse vorst was in 1254 weergekeerd van een mislukte kruistocht naar het Oosten. Uit deze gegevens mocht men dan het besluit trekken, dat de *Alexander*, die volgens de auteur in een half jaar tijds werd gedicht, ten vroegste in 1255 ontstond.

Waar sprake is van de hertog van Brabant in verband met de rovers, die ter hoogte van Rupelmonde de Schelde onveilig maakten, vinden beide stelsels een *terminus ante quem* voor de vervaar-

(19) *Idem*, *Jacob van Maerlant, zijn leven...*, p. 16.

(20) L. Delfos, *Maerlants „scone die mi peisen doet”*, *Wetenschappelijke Tijdingen*, n° 5, Gent, 1955, kol. 201-210.

diging van de *Alexander*. Hertog Hendrik III, die hier voorzeker bedoeld wordt, stierf in februari 1261, zodat het werk, dat in een zeer korte tijd geschreven werd, vóór genoemde tijd zal zijn ontstaan. Zoekend naar een meer nauwkeurige *terminus post quem* gaan de beide stelsels hier hun eigen weg. De traditie acht het duidelijk, dat de verzen het verdrag van Péronne²¹ veronderstellen. L. Delfos van zijn kant, is de mening toegedaan, dat toen Maerlant schreef, men nog niet zover was. Citeren we eerst de bewuste verzen in hun kontekst.

Alexander regeerde maar twaalf jaar, zegt Maerlant, maar in dit tijdsbestek bedwong hij al zijn vijanden...

*Al de prijs die Julius wan
Ende Augustus, die edele man,
Ende alle die keisere van Rome,
Dat es ghelijc enen drome
Daer men nomet desen here.
Bedi hebben sijs cranke ere,
Die bouke makeden van Arthure,
Van Partonopeuse, van Sornagure,
Sine badden des mans daet ghescreven
Ende hem groten prijs ghegheven*²².

Had Alexander zolang geleefd als Octavianus, dan had hij alle duivelen, Lucifer en zijn gezellen en Modicac, zo groot ongemak gedaan, dat ze hun wapens zouden hebben neergelegd...

*Ware sulc een coninc te Parijs,
Hi soude bejagben groten prijs
Al heidenesse soude hi dvinghen,
Men soude van sinre doghet singhen
Al van daer die sonne up staet,
Tot daer soe weder neder gaet;
Ware oec die hertoghe van Brabant
Sulc een riddere becant,
Dien roveren te Rippelmonde
Souden dunken grote sonde,
Tol te nemene met ghewelt
Den ghenen die varen up die scelt.
Die vijfte bouc geet hier uut.*

(21) In september 1256 was te Péronne door bemiddeling van de Franse koning een vrede beraamd tussen Vlaanderen en Holland. De beide partijen namen een wapenstilstand aan voor de periode van 24 september tot 13 oktober. Op laatst vermelde datum werd het tolgeschil beslecht te Brussel.

(22) J. van Maerlant, *Alexander*, ed. J. Franck, B.V., p. 188, vss. 1205-1214.

*God geve haer also menich saluut
 Also woort in dien bouke staen,
 Die mi dit te dietsce dede anvaen.*²³

Zoals reeds gezegd, ziet de oude opvatting in de verzen over de Brabantse hertog het akkoord te Brussel ondertekend. In die overeenkomst werden de geschillen tussen Zeeland-Holland en Vlaanderen in verband met de tolheffing op de Schelde geregeld. Er werd bepaald, dat wanneer een Hollander mocht worden beroofd, de landsheer van de rover moest zorgen, dat de schade vergoed werd. Tevens werd de belofte gedaan de uitspraak (*dictum et arbitrium*) van de Brabantse hertog, Hendrik III, te eerbiedigen²⁴. In de verzen van Jacob van Maerlant zien de onderzoekers dan een bitter verwijt aan het adres van de Brabantse hertog, die verantwoordelijk gesteld wordt voor de misbruiken in Vlaanderen na de aangegane verbintenissen.

L. Delfos bekeek de zaak anders: „Na de slag van Westcapelle op Walcheren (6 juli 1253), half maart 1254 had de paus de excommunicatie geschorst om aan de gravin toe te laten met de Hollanders onderhandelingen over een wapenstilstand, als voorspel tot de definitieve vrede, aan te knopen. Men mag als zeker aannemen, dat de hertog van Brabant niet eerst bij de definitieve vrede, maar reeds bij 't sluiten van het bestand als bemiddelaar en garant is opgetreden — een functie trouwens, die hem al in 1250 was toegekend...”²⁵ Volgens L. Delfos kon men dus de hertog reeds voor het verdrag van Peronne verantwoordelijk achten voor de roverij op de Schelde. Verder neemt deze onderzoeker aan, dat Maerlant, waar hij het heeft over rovers te Rupelmonde, de feiten bedoelt, genoemd in een Hollandse grievenlijst, die in de bestandsperiode aan Margareta van Vlaanderen werd voorgelegd. Men leest er:

*Iste sunt articuli violati infra treugas.
 4. Item tenentur tres homines captivi de Reymarswael apud
 Rupelmonde, qui fuerunt capti feria quarta post Dominicam,
 qua cantatur Invocavit me.*²⁶

Volgens de kalender uit die tijd, zou het hier gaan om februari 1255 of maart 1256. Tussen de twee mogelijke data kiest Delfos

(23) *Ibidem*, vss 1223-1238.

(24) *Gr. Charterboek*, dl I, p. 295, 297 en verder.

(25) L. Delfos, *op. cit.*, kol. 204.

(26) Warnkönig-Gheldolf, *Histoire de la Flandre - Pièces justificatives*, dl I, n° XXXI, p. 365.

de eerste, omdat volgens hem, de verzen van de *Alexander* een levende Willem II († 28 januari 1256) veronderstellen. „Dat Maerlant onder 't schrijven de Hollandse vorst voor ogen had blijkt onmisverstaanbaar uit de manier waarop hij Châtillons beschrijving van Alexanders standaard „naar 's lands gelegenheydt verduitscht”. Deze vlag beschrijft de Fransman naar het bekend model van de rode standaard der Romeinse veldheren, als „een blakend vuurrood vexillum”; aan de spits van de vaandelstok prijkt een „leeuw”, waarschijnlijk een gouden beeld. Het is geslist geen „toeval” dat Maerlant hier de kleuren verwisselt en als Alexanders teken precies het wapen van koning Willem beschrijft: op een gouden veld een staande rode leeuw — „een lyoen rampant van kelen root” op „die scilt van goude”.” L. Delfos staaft verder zijn opvatting met de bewering, dat Maerlant, toen hij zei, dat noch de Franse koning, noch de hertog in staat waren om te bewerken wat Alexander deed, hij aan een mogelijke evenknie dacht, althans aan een waardig opvolger. Hij kan aan niemand anders gedacht hebben dan aan Willem II meent hij. Sinds 1252 had hij zijn gezag in het keizerrijk stevig gevestigd en de paus verwachtte hem in 1254 reeds voor een keizerskroning in Rome²⁷.

Men merkt wel dat L. Delfos niet zonder goede argumenten beweerde, dat Jacob van Maerlant zijn *Alexanders Geesten* voor de dood van Willem II geschreven zal hebben. Met hem nemen we alleszins voor zeker, dat Maerlant *niet toevallig* de standaard van Alexander, zoals die beschreven werd door Gauthier de Châtillon, heeft gewijzigd, zodat het die van een Hollandse vorst ging worden. Zulk *toeval*, zoals men het vroeger gaarne noemde, mag wel al te toevallig lijken, wanneer men weet dat Maerlant het beste deel van zijn werken, zoniet alle, voor het Noorden heeft geschreven. Hij droeg werken op aan Floris V, de zoon van Willem II, aan Aelbrecht van Voorne en Nikolaas van Cats, en wel kort nadat hij *Alexanders Geesten* had geschreven. Waar L. Delfos beweert, dat Maerlant Willem II op het oog had, durven we hem niet bijtreden. Het door de dichter beschreven wapenschild was dat van de Hollandse graven en dus niet uitsluitend van Willem II. Wellicht had de dichter de heren van Voorne op het oog. Immers de staande rode leeuw op een gouden veld was ook het hoofdbestanddeel in het wapenschild van deze met de graven verwante machtige heren.

Voor de traditionele stelling, die het houdt bij de periode 1257-60, pleit, dat Hendrik III na 13 oktober 1256 zeker scheidsrechter was in de tolgeschillen tussen Vlaanderen en Holland, terwijl het,

(27) L. Delfos, *op. cit.*, kol. 205.

alhoewel mogelijk, toch niet zeker is, dat hij die functie ook daarvoor bekleedde. Tevens mag men aanhalen, dat de gebeurtenissen te Rupelmonde, waaraan Maerlant dacht, toch waarschijnlijk niet diegene zullen geweest zijn, die in de genoemde grievenlijst van 1255 of 1256 worden genoemd. Zou de dichter in het andere geval niet gesproken hebben van een gevangenneming? Van Maerlant schijnt toch te zinspelen op een herhaaldelijk plaats hebben van roverij te Rupelmonde.

Aan deze gegevens omtrent de tijd van ontstaan van de *Alexander* willen we nog het één en ander toevoegen.

Indien J. van Maerlant zijn werk toch in de periode 1257-1260 zal geschreven hebben, en dat lijkt waarschijnlijk, dan kan de vermelding van Hendrik III in de *Alexander* een nog meer nauwkeurige tijdsbepaling mogelijk maken.

Het is de onderzoekers tot nu toe blijkbaar ontgaan, dat Hendrik III van Brabant in die periode, bepaald in maart 1258, naar het Noorden trok om er met de heer van Voorne en Cats en met Aleida van Avesnes een niet onbelangrijke zaak te regelen. Inderdaad, na de dood van Floris de Voogd, de broer van Willem II, werd hem gevraagd Holland mede te bevoogden aan de zijde van Aleida van Avesnes, die enkele maanden tevoren weduwe was geworden²⁸. Het lijkt ons zeer waarschijnlijk, dat Jacob van Maerlant zijn *Alexander* zal hebben geschreven tijdens de medevoogdij van Hendrik III.

De *Alexander* zal dan geschreven zijn in 1258-1260.

Een bitter verwijt?

De onderzoekers hebben het altijd voorgesteld alsof de auteur in de geciteerde verzen een *bitter verwijt* richt aan het adres van de hertog, die zijn verantwoordelijkheid niet zou hebben opgenomen in de geschillen tussen Vlaanderen en Holland. Die interpretatie lijkt ons niet de beste. Er is o.i. geenszins sprake van een vijandige verwijtende houding t.o.v. de hertog. Evenmin wordt de Franse koning, Lodewijk de Heilige, aangespoord tot een nieuwe kruistocht tegen de Islam. Sprekend van een verwijt heeft men er niet aan gedacht, dat de hertog krachtens de overeenkomst van Péronne enkel de rol van scheidsrechter had gekregen, naar wiens *dictum* de beide partijen zich beloofden te voegen. Dat de hertog, toen geen gevolg werd gegeven aan zijn uitspraak, sancties mocht treffen en zoals de onderzoekers veronderstellen, *manu militari* mocht optreden staat nergens te lezen. Het zal trouwens niemand verwon-

(28) H. Obreen, *Floris V*, p. 11-12. Cfr. F. van Mieris, *Gr. Charterboek*, dl I, p. 329.

deren. Kon men dan de hertog verwijten zijn verantwoordelijkheid niet op te nemen, indien de Vlamingen zich niet aan zijn *dictum* hielden? Wanneer men de verzen over het zogenaamde verwijt aan de hertog en de koning in het kontekst ziet, dan merkt men ook hier alweer dat de betekenis een andere is.

Maerlant scheidt op met de macht van Alexander: „Caesar, Octavianus, Arthur en anderen waren niets in vergelijking met hem. Had hij langer geleefd, dan had hij zeker ook Lucifer en zijn bende ontwapend”. Zoals Gauthier de Châtillon zoekt Maerlant dan naar een vergelijking met regeerders uit eigen tijd. Hij denkt aan de machtigste vorsten... „Was de koning van Frankrijk zo sterk, zegt hij, dan zou hij met succes de heidenen bedwingen en men zou hem roemen van Oost tot West. Was de hertog van Brabant zo machtig, dan zou geen rover het aandurven te Rupelmonde nog een schipper lastig te vallen”.

Jacob van Maerlant noemt hier in vergelijking met Alexander — de twee vorsten van West-Europa, die toen uitmunten in macht, intellect, rechtschapenheid, vroomheid en aanzien. De invloed van Hendrik III moet grotelijks steun gevonden hebben in de omstandigheid, dat men hem — en wel terecht — beschouwde als een geesteskind van Lodewijk de Heilige. De opdrachten tot bemiddeling en arbitrage zijn aldus te verklaren²⁹.

De genoemde vorsten waren ook in hun tijd de twee promotoren die de Heilige Oorlog leidden, de ene tegen de heidenen in het Oosten, de andere tegen de roofridders in eigen gewesten. Het einde van de macht van de Islam, en van de roofridders, die de eigen gebieden onveilig maakten, dat was de vurigste wens van de christelijke middeleeuwer.

Waar het leiderschap van Lodewijk IX in de strijd tegen de Islam niet moet worden onderlijnd, is het wel nodig duidelijk te maken, waarom de dichter Hendrik III zal hebben gezien als voorman in de strijd tegen het banditisme in het Westen, een strijd die gepredikt werd door de Kerk en waarin het kruisvaartideaal voortleefde.

Willem II, de *papenconinc*, die op aandringen van Hendrik II's vader tot tegenkoning was gekozen tegen de geexcommuniceerde Frederik II, legde zich erg toe op het uitroeien van *castra nociva* die *iniusta telonia*³⁰ eisten van handelaars, pelgrims en boeren. Vele kronieken en annalen hebben daarom zijn lof gezongen. In 1253 sloot die vorst met een vijftigtal steden van het rijk

(29) A. Henry, *L'œuvre lyrique d'Henri III*, Gent, 1948, p. 25-26.

(30) *Annales Hermanni Altabensis*, ed. Ph. Jaffé, MGH., SS., dl 17, herdr. 1925, p. 381-401. Cfr. O. Hintze, *Das Königtum Wilhelms von Holland*, Leipzig, 1885.

en met de feodale heren een belangrijke landvrede, die de beveiliging van het rijk voor de roofridders op het oog had. Na de dood van Willem II, zou Hendrik III, zijn kozijn, die grote taak op zich nemen. In die periode werd hij o.a. scheidsrechter tussen Vlaanderen en Holland en zou Alfonsus van Castilië hem belasten met de handhaving van de vrede en de bescherming van de vazallen en steden van het rijk tussen Brabant en de Rijn en van de grenzen van het bisdom Trier tot aan de zee, taak die hij trouwens als vicaris van Willem II reeds vroeger had vervuld.

In maart 1258 deed men beroep op hem in Holland. Aan de zijde van Aleida, de zuster van Willem II, moest hij het land voor de minderjarige Floris V bevoogden.

Jacob van Maerlant schreef in de periode toen de hertog reeds zoveel macht had verworven. Het is dan ook niet ongewoon, dat hij Hendrik III heeft angezien als de bestrijder bij uitstek van het banditisme.

De dichter heeft noch de Franse koning, noch de Brabantse hertog enig verwijt gemaakt. Hij wenste enkel maar, dat die grote vorsten, die geen halfgoden waren, de macht hadden van de niet te evenaren Alexander. Een onvervulbare wens! Wel betekenen de woorden van Jacob van Maerlant een kaakslag en beschuldiging aan het adres van de Vlaamse gravin, die krachtens de overeenkomst van Peronne en het *dictum* van de hertog, ook al was hij nu medevoogd in Holland, gehouden was in te grijpen tegen de rovers en zelf de orde te handhaven. Ziet men in de verzen van Maerlant meer dan een dichterlijke wens, dan moet men aanvaarden dat hij in zijn onstuimigheid een oorlog tegen Vlaanderen, dat zijn verplichtingen niet nakwam, wenselijk achtte.

Waar werd de Alexander geschreven?

Zowel de traditionele stelling, die aanvaardt dat de dichter op Voorne verbleef, als de nieuwere, die het in een Vlaams Marlant zoekt, vertellen dat de *Alexander* in Vlaanderen werd geschreven.

De traditionele stelling steunde op het feit dat de dichter zich in zijn *Alexander* enkel maar Jacob noemt. Men nam aan, dat zijn volgende werk, de *Grael-Merlijn*, opgedragen aan de Heer van Voorne, waarin sprake van *Jacob de coster van Merlant*, het eerste zou geweest zijn dat in het Noorden werd vervaardigd³¹.

J. Noterdaeme zag in Maerlants *Alexander* het laatste werk, geschreven te Snellegem in dienst van de heren van Roden. Heila van Roden die te Schelderode woonde zou in de periode tussen 1257-

(31) J. Franck, ed. *Alexander*, Inleiding.

60 te weten gekomen zijn, dat Jacob bij haar bloedverwanten te Snellegem zijn vooropzeg had gekregen, omdat men zou verhuizen. Zij zou dan de opdracht van de *Alexander* aanvaard hebben om Maerlant „het einde van zijn klerkschap in dienst van haar familie te verzoeten”³². Later schreef E.H. J. Noterdaeme het ook wel mogelijk te achten dat de ridders van Roden hun klerk niet in de steek hebben gelaten³³.

Niets in de *Alexander* doet vermoeden, dat Jacob droevig was in het vooruitzicht zijn ambt te Snellegem te zullen verliezen. Er zijn geen woorden van afscheid aan het adres van de heren van Roden en ook geen klachten nopens wat de toekomst brengen zou. Niets daarvan. Integendeel ging het Jacob zo goed toen hij zijn *Alexander* dichten mocht, dat hij het bijna overbodig achtte, zoals het hoorde, bij het einde van zijn werk de H. Maagd om ontferming te vragen. Toch deed hij het, terwijl hij schreef :

*Al es mi die werelt soete,
Ic hope noch an haren troost.*³⁴

De wereld was de dichter nooit *so soete* geweest, als toen hij zijn *Alexander* schreef. Dat illustreert het dichtwerk van het begin tot het einde. Het dichten ging als vanzelf nu ; kommer en zorg kent Jacob niet meer. Fier is hij ook, wanneer hij kan zeggen, dat de moeilijke stof toch niet had belet, dat zijn *Alexanders Geesten* in een half jaartje klaar kwam. Waarlijk, in geen ander werk van de dichter vindt men zulke fiere, onbezorgde, gelukkige, levensblijve, onstuimige, zelfzekere en overmoedige Maerlant terug. Het is dan ook onbestaande, dat de *Alexander* werd gedicht voor iemand die Jacob nog wat wou gunnen voor hij werd afgescheept.

Wij hebben hier te doen met een dichter, die een bestelling had gekregen, die voor hem de poort naar een beter leven wijdopen had gezet.

Jacob van Maerlant zal zijn *Alexander* niet in Vlaanderen geschreven hebben ; wel in het Noorden, meer bepaald in Voorne. Er zijn verschillende redenen om dit aan te nemen.

In de twist tussen Vlaanderen en Holland-Zeeland steunt de dichter kordaat het standpunt van het Noorden. De verzen in verband met deze zaak zijn alleszins een kaakslag en een beschuldiging aan het adres van de Vlaamse gravin. De onstuimige jonge Jacob wenste zelfs dat Hendrik III — toen hij schreef, medevoogd

(32) J. Noterdaeme, *Soc. d'Em.*, p. 20-21.

(33) *Idem*, *Bij het Maerlantprobleem*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 1958, p. 57.

(34) J. van Maerlant, *Alexander*, ed. J. Franck, B.X, p. 393, vss 1538-39.

over Holland — gewapenderhand een einde zou maken aan de moeilijkheden. De feiten die zich voordeden te Rupelmonde ten nadele van Zeeuwse en Hollandse schippers moest de dichter ook in het Noorden vernemen. Tevens dient gezegd dat Jacob de zijde koos van Innocentius IV, die de Vlaamse gravin pas had geëxcommuniceerd, en dat hij zich kantte tegen Frederik II op wiens zijde Vlaanderen had gestaan, in tegenstelling met Brabant, Holland en Avesnes.

Maerlant wijzigde de standaard van Alexander, zoals Gauthier de Châtillon die beschreef, in die van de Hollandse vorsten. Dat wapenschild was ook het hoofdbestanddeel in dat van het Huis van Voorne, voor hetwelk de dichter zijn volgende werk schreef. Voorne was het bestuurscentrum in die dagen. De werken die volgden na de *Alexander*, nl. de *Grael-Merlijn*, de *Heimelichede der Heimelicheit*, de *Historie van Troyen*, *Der Naturen Bloeme* en de *Spieghel Historiael* werden alle geschreven voor mensen die toen te Voorne tot de hofkring behoorden. Men kan het waarlijk geen wonder noemen, dat men in de *Alexander* een Hollandse gerichtheid aantreft.

Zonder genoeg rekening te houden met de inhoud van de *Alexander* nam men het vroeger voor waarschijnlijk, dat het genoemde werk het laatste was dat vóór Maerlants Hollandse periode werd geschreven.

Dat de dichter zich in zijn *Alexander* nog niet Jacob van Maerlant noemt, is evenwel geen reden om te aanvaarden, dat hij nog niet in het Noorden vertoefde. Het is best mogelijk en zelfs waarschijnlijk, dat hem het passend ambt van koster in Merlant aan het Voornse hof werd aangeboden, nadat hij reeds enige tijd in het Noorden verbleef.

Waar men aanvaardt, dat Jacob zijn *Alexander* voor een personage uit de Voornse hofkring dichtte, moet men het eveneens als zeker beschouwen, dat hij in de onmiddellijke nabijheid van die kring vertoefde. Inderdaad uit de verzen blijkt dat de opdrachtgeefster met veel belangstelling de voortgang van Jacobs werk volgde.

Wie was de opdrachtgeefster?

Met J. Franck³⁵ nam E.H. J. Noterdaeme aan dat de opdrachtgeefster een *Gheile* was. Hij identificeerde ze met Heila van Roden, die te Schelderode woonde. Over haar spreekt de onderzoeker als volgt: „De enigmatische Gheile, aan wie Jacob van Maerlant de

(35) *Ibidem*, *Inleiding*, p. XI.

'Alexander' opdraagt, krijgt ten andere, langs de ridders van Roden om, een onverwachte belichting. In het geslacht van Roden komt immers een Heila voor. Zij wordt in een oorkonde van november 1220 vermeld als „nobilis matrona domina Heila de Rod”, verwante van Radulfus en vooral van Gerardus II van Roden, diezelfde Gerardus, die eigenaar van het „mansio Jacobi Custodis” te Snellegem was. Die Gheila van Roden was, evenals het hele geslacht der ridders van Roden, uit het land van Aalst afkomstig en er metterwoon gevestigd. Tussen haar en de ridders van Roden te Snellegem waren de familiebetrekkingen zeer innig. Het is in die omstandigheden niet uitgesloten dat de „nobilis domina Heila” de schone is „die hem peisen doet”, en hem de „Alexander” bestelde of „te dietsce dede anvaen”, want de dichter zegt het uitdrukkelijk dat zij „es edel ende bequame”³⁶.

Schreef Jacob van Maerlant zijn *Alexander* voor een Gheile? Men mag het betwijfelen. Bij het einde van zijn in tien boeken ingedeeld werk, schreef de dichter :

*God geve haer ere ende prijs goet
Die dede dat ict bestoet,
Want soe es edel ende bequame.
Die wille weten haren name,
Ic segghe hem, waer hise mach souken :
Die eerste littere van ses bouken
Seggben hare name, min no mee,
Beghinnet hi ter eerster G.
Ic bidde oec al dien ghonen mede,
Waer so si sijn in elken stede,
Die in desen bouken lesen,
Sien siere in iet...³⁷*

De naam van de opdrachtgeefster dient te worden gevormd met zes beginletters van tien boeken. Volgens het ons bekende handschrift krijgt met achtereenvolgens deze letters :

G.H.T.I.L.E.H.I.D.A.

Daer Maerlant gezegd heeft dat de eerste letter van de te vinden naam een G is, zou men mogen menen, dat die naam *min no mee GHTILE* was. De uitgever nu heeft voorgesteld de eerste letter van het *Derde Boek*, de T van *Tiersten*, — te wijzigen in de E

(36) J. Noterdaeme, *Soc. d'Em.*, p. 12-13.

(37) J. Franck, *ed. Alexander*, B.X, p. 392-393, vss. 1513-1524.

van *Eer*. Door deze lichte emendatie bekwam men dan wat hij een typische Germaanse meisjesnaam noemde³⁸. Niemand heeft aan die tekstwijziging aanstoot genomen. Francks opvatting vond gemakkelijk ingang bij de latere onderzoekers. Nochtans de handelwijze van de geleerde lijkt weinig gewettigd. Zomaar een gelijke betekenis geven aan de woordjes *copiist* en *broddelaar* is geen wetenschappelijke houding. Het is altijd beter de *copiist* zolang voor onschuldig te houden, tot zijn fout bewezen is. Zelfs indien men verder nergens in het oeuvre van Jacob van Maerlant het woordje *tiersten* aantrof, — en dat is niet het geval, — dan nog zou men mogen veronderstellen, dat hij terwille van de vorming van een naam gedwongen werd naar een voor hem ongewoon woord te grijpen.

Nu ontkennen we bij voorbaat niet, dat er *GHEILEHIDA* kan bestaan hebben of zelfs nog wat anders, maar zolang een emendatie zich niet opdringt hebben we geen behoefte aan die mogelijkheden. Men bedenke dat de *copiist* toch hoogstwaarschijnlijk wel het handschrift zal gelezen hebben voor hij het overschreef. Het tegendeel lijkt zelfs ongewoon. Zeker het slot, dat steeds gemakkelijk in het oog loopt, zal hij gelezen hebben, vooral omdat daarin gewezen werd op het acrostichon, dat de dichter gevormd had met de beginletters van de boeken. Met nog meer zorg dan hij gewoonlijk aan de dag legde bij het tekenen van de beginletters van de hoofdstukken, zal de *copiist* er nu hebben op gelet, de naam die de beginletters van de *Alexander* vormden, niet te verminken. Of heeft de *copiist* misschien de naam bewust gewijzigd, omdat zijn handschrift aan een andere dame moest worden opgedragen? Dit lijkt ons ten slotte nog gemakkelijker te aanvaarden, dan dat de naam zou zijn gewijzigd ten gevolge van een slordigheid.

Wij houden ons dus voorlopig liefst aan *GHTILEHIDA*, net als L. Delfos meende te kunnen doen.

Wat heeft nu L. Delfos over de zaak gezegd? Uit de reeds geciteerde slotverzen van de *Alexander* leidde deze onderzoeker af, dat niet noodzakelijk de beginletters van de eerste zes boeken de naam dienden te vormen van de edele opdrachtgeefster³⁹. Daarom achtte hij het geoorloofd een keuze te doen tussen de tien letters, om met zes ervan, waarvan de eerste een G, een vrouwennaam te vormen. In *GHTILEHIDA* vindt hij dan *GHILDA* weer. Dit zou de verkorte naam zijn van Hildegunde van Voorne, de zuster van Aelbrecht van Voorne, voor dewelke Maerlant zijn volgend werk, de *Grael-Merlijn*, dichtte.

(38) *Ibidem*, *Inleiding*, p. XII.

(39) L. Delfos, *op. cit.*, kol. 208-209.

Terecht oordeelde de onderzoeker dat de opdrachtgeefster in het Noorden moest gezocht, in de omgeving van de personen voor wie de dichter zijn volgende werken vervaardigde, nl. in het toenmalige bestuurscentrum, Voorne. Men ontkomt evenwel niet aan de indruk, dat hij in *GHTILEHIDA* is gaan zoeken wat er niet in kan gevonden worden. Zou Maerlant bij het vervaardigen van een acrostichon het zijn lezers zo moeilijk hebben willen maken? Men mag het wel betwijfelen. Uit *GHTILEHIDA* een *Hildegunde* bijeen te sprokkelen was wel wat te veel gevraagd van de lezer. Een onduidelijke en verwarring stichtend acrostichon heeft bovendien weinig zin.

Het lijkt dan ook waarschijnlijker dat de naam van de *edele ende bequame* dame, die Maerlants patrones was, te vinden moet zijn, *min no mee*, in de zes eerste letters van de tien, in *GHTILE*. Wie dan die *Ghtile* zal geweest zijn? Waarschijnlijk de moeder van Willem II, Machtile van Brabant. Machteld, Machtelde, Machtilde-Mathilde, Machtile lijkt ons goed te zijn afgekort in *Ghtile*.

Wat de *G* betreft. In Maerlants tijd verwisselde men allicht *CH* in een minder harde *G*. Trouwens in *Mathilde* is de klank zelfs weggevallen. Andere namen schreef men ook de ene maal beginnend met een *G* en dan weer met *CH*: b.v. *Cheil - Geil*. Dat Maerlant na de *G* een *H* plaatste verwondert niemand: het was gebruikelijk en hoeft geen verdere verklaring.

Machtile van Brabant, de weduwe van Floris IV van Holland, die in 1267 stierf, kan zeker aan Maerlant opdracht gegeven hebben een *Alexander* voor haar te schrijven, en wel om verschillende redenen:

Ze was *edel ende bequame*, hoogstaande in de maatschappij, net zoals de dame waarover Maerlant spreekt.

De dichter gaf in zijn werk het wapenschild van het Huis waartoe ze behoorde aan de beroemde *Alexander*.

Na zijn *Alexanders geesten* schreef Jacob twee werken voor haar kleinzoon Floris V, en twee andere voor Aelbrecht van Voorne en Nikolaas van Cats, personen, die de genoemde vorst vanaf zijn prille jeugd terzijde stonden. Machtilde moet hen goed hebben gekend.

Machtilde van Brabant, bekend als begunstigster van de kerk — ze liet verscheidene kerken en kloosters bouwen⁴⁰ — moet als Brabantse ook bijzonder letterminnend geweest zijn. Het zou ons niet verwonderen, dat, waar Brabant prat ging op Franse *trouvères*, zij in het Noorden het initiatief nam diets-schrijvende dichters aan te werven. Hendrik III, haar neef, die toen Jacob zijn *Alexander*

(40) Cfr. H. Obreen, *Floris V*.

schreef, Holland mede bevoogde, beschermde de dichtkunst zozeer als de handel. Niet alleen was hij zelf een merkwaardig dichter, maar door het aantrekken van Franse poëten — Adenet le Roi was zijn grote *ontdekking* — maakte hij van zijn hof een centrum van literaire elegantie, wat de ganse Brabantse adel tot navolging aanspoorde⁴¹. Zouden het dan ook geen Brabantse invloeden geweest zijn die tijdens de medevoogdij van Hendrik III in regeringskringen te Voorne een nood deden gevoelen aan literatuur?

Een Jacob van Maerlant, diets schrijvende dichter uit het cultureel verfijnde, maar verfranste Zuiden, moet van zijn kant gaarne een betrekking hebben gevonden in de adellijke kring van het zich pas bewust wordende Noorden. Daar kon hij zijn talenten ontplooiën en zich overtuigen, dat hij een zending te vervullen had: nl. een publiek dat de Franse taal onkundig was een deel van de *walse* literatuur ontsluiten en het bekend maken met de wetenschap van de tijd. Geen wonder dat zijn oeuvre meer didactisch dan poëtisch zou zijn.

De beginletters van de boeken in de *Alexandreis* van Gauthier de Châtillon, Maerlants voorbeeld, vormden ook een acrostichon. Die naam, *GUILLERMUS*⁴², bestond uit tien letters, zodat elke letter haar betekenis had. Dat was niet het geval in Maerlants *Alexander*. Hier waren slechts zes van de tien boeken nodig om de opdrachtgeefster te noemen. De vraag dringt zich dan op, of de laatste vier letters in *GHTILEHIDA* niets te betekenen hebben. Zou *HIDA* niet meer zijn dan een zinloos groepje van vier toevallig uit de pen gevloeide letters? Het leek ons van begin af onwaarschijnlijk.

Uit het lettergroepje *HIDA* treedt de meisjesnaam *IDA* als vanzelf naar voren. Niet toevallig o.i. Wat de H te betekenen heeft? Misschien liet men ze horen bij het uitspreken van de met een klinker beginnende naam. In Zeeland en West-Vlaanderen was dat niet bevreemdend. Toch lijkt het ons onzeker dat de H op deze wijze dient te worden verklaard, omdat Maerlant elders die naam steeds zonder schreef. Aannemelijk is, dat de H, zoals gebruikelijk, hier moet aanduiden, dat wat volgt niet mag gelieerd met het voorafgaande woord. De interpretatie is dan *GHTILE - H - IDA*.

Wie zal *Ida* geweest zijn die Maerlant als toemaatje gaf in de beginletters van de laatste vier boeken? Iemand, die niet in de onmiddellijke nabijheid stond van Machtile zal het zeker niet

(41) A. Henry, *op. cit.*, p. 26.

(42) Gauthier de Châtillon droeg zijn werk op aan bisschop Guillelmus van Reims.

geweest zijn. Anders zou Maerlant het respect, dat hij zijn hoge beschermvrouwe verschuldigd was, te kort hebben gedaan.

De dichter dacht zeker aan Ida van Avesnes, de dochter van Machtile van Brabant. Machtile zal het een vriendelijke attentie gevonden hebben vanwege Jacob, toen ze bemerkte, dat hij naast haar naam, ook die van haar dochter in het acrostichon verborgen had. Ida zal al evenzeer gevleid geweest zijn.

Ida van Avesnes hebben we reeds eerder in deze studie vermeld. Sinds 1258, na de dood van Floris de Voogd, haar broer, was ze voogdes geworden over de kleine Floris V, die bij haar werd opgevoed. Het was om haar ter zijde te staan, dat Hendrik III van Brabant medevoogd werd.

Dat Maerlant naast Machtile haar dochter Aleida noemde is in geen enkel opzicht vreemd. Amper drie maanden voor ze haar overleden broer moest opvolgen, was ze uit Henegouwen naar Holland teruggekeerd, omdat ze weduwe was geworden. Na een lange scheiding werd het contact des te inniger tussen de beide weduwen. In *GHTILEHIDA* Ida van Avesnes te vinden naast haar moeder Machtile van Brabant is dan ook zeer aannemelijk. De zuster van Willem II, die zolang in een op de Franse cultuur georiënteerd milieu vertoefde, zal niet het minst hebben ingezien, dat haar land dichters hoefde aan te trekken en te steunen. Zij voedde Floris V op. Met Jacob van Maerlant, die voor hem de *Heimelichede der Heimelicheit* schreef, zal zij wel gezegd hebben...

*Nu betaemt wel elken heere,
Die bewaren wille sine cere,
Dat hi scrivers met hem houde;
Vroude liede, jonghe ende oude,
Die scone ende wel connen dichten,
Entie met sconen worden verlichten
Connen, dat sijn heere wille...⁴³*

Waarom zal de keuze gevallen zijn op een vertaling van een *Alexanderroman*?

In 1234 reeds was Floris IV, de man van Machtile, gestorven⁴⁴. Haar zoon Willem II, die Rooms keizer werd en geroepen scheen om een tweede Alexander te worden, kwam als dertigjarige om in een strijd tegen de Friezen in Januari 1256. In december 1257 overleed Jan, de man van Ida, haar dochter, en drie maanden later stierf haar andere zoon, Floris de Voogd, zoals haar man in een steekspel. Op zeer korte tijd — in nog geen anderhalf jaar — kwamen

(43) A.A. Verdenius, ed. *Heimelicheit*, p. 185-186, vss 2091-2097.

(44) A.W.E. Dek, *Genealogie der graven van Holland*, p. 5.

Machtile en Ida dus gans alleen te staan. De drie jonge mannen waren hun al even tragisch als onverwacht ontvallen. Gemakkelijk zullen beide weduwen het lot van de overledenen vergeleken hebben met dat van de beroemde en populaire Alexander, die de middeleeuwse verbeelding al even zeer boeide om zijn tragische, plotse en voortijdige dood als om zijn veroveringstochten.

De interpretatie van de letters *GHTILEHIDA* voldoet o.i. volledig.

Schrijvend in opdracht van Machtile kende Maerlant ook haar dochter Ida, die in de periode, toen hij schreef de voogdij uitoefende over Holland samen met Hendrik III, die zo krachtig gewenst wordt als de halfgod Alexander, opdat een einde zou gesteld worden aan de roverij in Vlaanderen ten nadele van de Hollandse en Zeeuwse schippers. Aelbrecht van Voorne volgde rond 1260 zijn vader op als burggraaf van Zeeland. Hij was het voornaamste personage uit de regentschapsraad en stond in die hoedanigheid Ida van Avesnes terzijde. Het is dan ook niet vreemd dat Jacob van Maerlant, na zijn *Alexander de Merlijn* schreef ter eer van deze heer van Voorne, waar het Hof gevestigd was. Ida zorgde steeds voor de opvoeding van Floris V, die op twaalfjarige leeftijd in 1266 meerderjarig werd verklaard. Even natuurlijk is het, dat de dichter, die thuis was in de hofkring, de *Heimelicheit*, een vorstenspiegel en handleiding nopens staatkunde, hygiëne en moraal vervaardigde om die de jonge vorst te overhandigen. Kort daarop is Maerlant naar Vlaanderen teruggekeerd. Toen schreef hij, — of had hij reeds een deel in Zeeland geschreven? — *Der Naturen Bloeme* voor Claes van Cats, een oudere speelkameraad van Floris V, die later tijdens de eerste regeringsjaren, mede de te volgen politiek voorschreef. Langs Machtile, Ida en de jonge Floris om, is ook de opdracht van *Der Naturen Bloeme* aan de Heer van Cats te verklaren.

Men heeft steeds aangenomen dat Jacob in 1267 naar Vlaanderen terugkeerde. Treft het niet dat in dit jaar Machtile van Brabant gestorven is? Wellicht was zij, zolang Jacob in het Noorden verbleef, diens hoge beschermvrouwe.

Ergens in zijn werk zegt E.H. J. Noterdaeme: „Het vermoeden dat de edele Heila van Roden aan onze dichter de bestelling deed van de *Alexander* zou wondervol uitleggen, waarom Jacob in dat werk, bij zijn lof der vaderlandsliefde, de ereplaats aan Brabant toekent om te eindigen met het Brugs Ambacht. Waarom stelt hij Brabant bovenaan? Een uitleg heeft men tot nu toe daarop niet gevonden. Indien hij echter zijn werk schreef in opdracht der edele Heila, is dit zeer goed uit te leggen: hij deed het om de edele

ter wille te zijn, want de ridders van Roden gingen door voor Brabantse ridders''⁴⁵.

Citeren we even Jacobs lezenswaardige *lof der vaderlandsliefde* :

*Owi, here god, hoe macht sijn,
Dat elken minsce int herte sijn
So soete dunct sijns selves lant?
Die Brabantsoen prijst Brabant,
Ende die Fransois Vrankerike:
Die Duutsce dat keyserike;
Die Baertoene prisen Baerianien,
Die Tsamjanoise Tsampanien.
Also mint die voghel dwout,
Daer hi in bevet grote ghewout;
Al dademene in ene waerme mute,
Mach hi, hi vliegghet ute.
Dus priset elkerlijc sijn lant.
Maer seide dat hi noit en vant
Also goet lant alse Bruxambocht
Ic waens hem daerbi heeft ghedocht
Omdat hiere in was gheboren,
Bedi prijst hijt te voren.⁴⁶*

Deze verzen schreef Maerlant naar aanleiding van een gelijkaardige doch kortere *Lof der vaderlandsliefde* in het werk van Gauthier de Châtillon.

Waarom noemde Maerlant Brabant eerst? Heeft hij Brabant bewust de ereplaats gegeven? Het is niet uitgesloten, maar deed hij het, dan zal het wel voor Machtile van Brabant geweest zijn.

DE GRAEL-MERLIJN EN DE YSTORIE VAN TROYEN

De *Grael-Merlijn* werd rond 1261 gedicht, onmiddellijk na *Alexanders Geesten*. Maerlant droeg het werk op aan Aelbrecht van Voorne, de burggraaf van Zeeland, die toen onlangs zijn vader had opgevolgd⁴⁷. In deze hoedanigheid bekleedde de edelman een belangrijke plaats in het landsbestuur tijdens de minderjarigheid van Floris V, die aan het Voornse Hof mede onder zijn hoede stond.

Waar we op goede gronden meenden te mogen aannemen, dat Jacob van Maerlant zijn vorig werk, de *Alexander*, in Voorne voor

(45) J. Noterdaeme, *Soc. d'Em.*, p. 13.

(46) J. van Maerlant, *Alexander*, ed. cit., B. I, p. 28-29, vss 1081-1098.

(47) Cfr. J. van Mierlo, *Jacob van Maerlant, zijn leven...*, p. 24.

Machtile, de grootmoeder van de kleine Floris V geschreven had, is het niet moeilijk om te verklaren, dat de schrijver één of twee jaar later een gedicht ging schrijven voor Aelbrecht van Voorne, die aan de zijde van Ida aan het hoofd stond van de regentschapsraad.

E.H. J. Noterdaeme is van oordeel dat de *Alexander* voor Heila van Roden uit Schelderode werd vervaardigd. Laten we de onderzoeker zelf uitleggen hoe Jacob van Maerlant er toe kwam zijn volgend werk voor de Heer van Voorne te schrijven: „De Torec werd geschreven voor één van de ridders van Roden. Dezen hadden vroeger in Engeland krijgsveld verricht en lenen van de koning gekregen. De Alexander werd geschreven voor Heila van Roden, die te Schelderode woonde en een bloedverwante was van zijn heren. De zoon van Radulfus heette Gerardus. Toen Jacob zijn Alexander schreef en de Merlijn, had Gerardus reeds zijn vader opgevolgd. Hij was gehuwd met Katharina van Cysoing, dochter van Jan IV, heer van Cysoing, één der vier pairs van Vlaanderen. Albrecht van Voorne, was de zoon van Hendrik, Heer van Voorne, Burggraaf van Zeeland. Deze laatste had reeds in 1231 een overeenkomst gesloten voor een huwelijk met een andere dochter van Jan IV van Cysoing. Wij kunnen ons voorstellen, dat Katharina van Cysoing de Alexander heeft doorgezonden naar haar zuster te Voorne. Op 15 oktober 1256 hadden de echtgenoten van de twee gezusters, Hendrik van Voorne en Gerardus van Roden, elkander ontmoet te Brussel en er het akkoord van Péronne ondertekend. De Alexander viel zeer in de smaak van de Heer van Voorne, des te meer daar de dichter, in de Alexander optrad voor de vrije doorvaart van de Schelde, — het eeuwige twistpunt tussen Vlaanderen en Zeeland — de Vlamingen die aan het kasteel te Rupelmonde de Zeeuwse schepen praaiden uitscheldt voor rovers, en de hertog van Brabant er een verwijt van maakt dat hij het verdrag van Péronne niet stipt deed onderhouden. Hendrik van Voorne stond aan het hoofd van de afvaardiging van de Hollandse en Zeeuwse edellieden die in 1256 te Brussel dit verdrag hebben goedgekeurd. De houding van de dichter, die in de Alexander kordaat het standpunt van Zeeland had verdedigd, kon niet anders dan de aandacht van de burggraaf van Zeeland op zich vestigen.

Aelbrecht van Voorne volgde zijn vader op als burggraaf van Zeeland tussen 21 februari en 1 mei 1261. Zou het dan te verwonderen zijn, dat de vrouw van Hendrik van Voorne aan haar zuster zou hebben gevraagd bij de klerk van de heren van Roden die de Alexander had gedicht, een werk te bestellen ter eer van haar zoon, Albrecht van Voorne, nu deze burggraaf van Zeeland was geworden? De dichter zelf was er op de hoogte van dat er een exemplaar

van zijn Alexander was besteld geweest aan het Hof van de heren van Voorne en dat Aelbrecht van Voorne de Alexander reeds had gelezen en genoten voor hij zijn Merlijn schreef. De klerk van de heren van Roden maakte zich in de proloog aan Aelbrecht bekend en schrijft :

Jacob de coster van Merlant
Dien gy te voren hebbet bekant
In des konincx Alexanders jeesten.

Te voren hebt bekent, t.t.z. gij kent mij reeds omdat gij de Alexander, die ik heb gedicht, hebt gelezen,"⁴⁸.

Dat is het dan wat E.H. J. Noterdaeme „een zeer aanvaardbare en ongedwongen uitleg voor de bestelling" noemde. Waar de onderzoeker aantoonde hoe de *Alexander* van hand tot hand moet gegaan zijn van Schelderode tot Voorne vindt men een opeenstapeling van losse veronderstellingen. Het zou er als volgt aan toe gegaan zijn : Heila van Schelderode laat Gerardus van Snellegem weten, dat Jacob voor haar een *Alexander* mag schrijven. De Heer van Melle krijgt later een exemplaar van de *Alexander* in handen. Hij laat die lezen aan zijn zoon en schoondochter. Laatstgenoemde zorgt ervoor dat haar zuster in Voorne ook een exemplaar in handen krijgt. Deze op haar beurt geeft het werk ter inzage aan haar man, die zich verheugt om een zestal verzen bij het einde van het *V^o Boek*, waar de zaak van Zeeland en Holland wordt verdedigd in de tolgeschillen met Vlaanderen. Ook zijn vrouw heeft daarom veel vertrouwen gekregen in de schrijver en wanneer haar man sterft en haar zoon, Aelbrecht, moet opvolgen, laat ze aan haar zuster in Melle weten, dat men te Snellegem door Maerlant een werk mag laten schrijven ter ere van haar zoon.

Alleszins vindt men enkele onjuistheden in deze uiteenzetting. De voornaamste willen we even aanstippen.

Volgens E.H. J. Noterdaeme richtte Maerlant zich tot Aelbrecht, wanneer hij zich bekend maakte als

*Jacob de coster van Merlant
Dien gy te voren hebbet becant
In des konincx Alexanders Jeesten.*

Het zou dan betekend hebben : „gij kent mij reeds omdat gij de Alexander, die ik heb gedicht, hebt gelezen".

Wie de geciteerde verzen in hun kontekst leest zal niet aan de

(48) J. Noterdaeme, *Handelingen*, p. 261-262.

indruk ontkomen, dat die interpretatie niet de beste is. Duidelijk is het dat de dichter zich niet richtte tot Aelbrecht, maar wel tot...

*Alle de gene die dese tale
Horen willen van den Grale,
Wanen dat hi eersten quam,
Als ick in den walsche vernam
So sal ickt dichten in Dietsche woert;
Ick en zalt niet laten doer hoer voert
Die benyden mijn gedichte;
Want doch alle quade wichte
Toter doghet dragen altoes nijt.
Hier omme so wil ick in aller tijt
Dat doen dat si my benyden
Dus sullen si vele te min verblyden
Alse si van my dan horen tale.
Dese historie van den Grale
Dichte ick ter eren Heren Alabrechte,
Den Heer van Vorne, wael met rechte;
Want hoge liede met hoger historie
Menechfouden zoeken hoer glorie
Ende korten daer mede hoer tijt.
Ick wille dat gy des seker zijt,
Dat ick die historie vele valsch
Gevonden hebbe in dat Walsch*

*Ende nu biddick, dat is waer,
Jacob de coster van Merlant
Dien gy te voren hebbet becant
In des Konincx Alexanders jeesten,
Dat gy biddet, dat hi volleesten
Moete dat hi hevet begonnen,
Ende hi den ghenen moete onnen
In des ere hi dit began,...⁴⁹*

Maerlant richtte zich in alle geciteerde verzen tot *alle de ghene die dese tale horen willen*, en niet tot Aelbrecht van Voorne, die hij aan zijn lezerspubliek voorstelt als een derde, nl. *den ghenen... in des ere hi dit began*.

Uit de geciteerde tekst blijkt tevens, dat E.H. J. Noterdaeme zijn lezers ten onrechte vertelt, dat Jacob van Maerlant opdracht kreeg de *Grael-Merlijn* te schrijven. Dat leest men in geen enkel vers in het hele oeuvre van de dichter. Hij schreef ter ere van Aelbrecht van Voorne, dat is alles wat uit de verzen kan afgeleid worden.

(49) J. van Maerlant, *Grael-Merlijn*, ed. cit., p. 1, vss 1-43.

Waar ontstond de ter ere van Aelbrecht van Voorne gedichte *Grael-Merlijn*?

Bij een onderzoek van de *Alexander* waren we reeds genoopt te aanvaarden dat Maerlant in het Noorden verbleef. Een onderzoek van de *Grael-Merlijn* maakt het nog meer patent dat de dichter zich op Voorne bevond.

Zoals reeds gezegd in de inleiding van deze studie, hebben de traditionele en nieuwere stelling ieder een eigen uitleg omtrent het vers :

Jacob de coster van Merlant

De enen houden vast aan een *Jacob, die koster was te Merlant*, terwijl de anderen menen dat het gaat om een *Jacob De Coster die geboren werd te Marlant in Houtave*.

Voor zover wij weten schreef de dichter in zijn *Merlijn* het eerst het woord *Merlant* neer, en wel in betrekking tot zijn persoon. Waarom noemde hij zich nu pas *Jacob de coster van Merlant* nu hij voor de Heer van Voorne schreef?

E.H. J. Noterdaeme had een antwoord klaar : „In zijn eerste werken noemt de dichter zich slechts „Jacob”. Onder die naam was hij in Vlaanderen genoeg bekend. Hij hoefde er zijn toenaam niet aan toe te voegen. Het is opvallend dat de dichter juist dan eerst zijn naam voluit schrijft, wanneer hij een vreemde opdrachtgever krijgt. Hij dringt nu in een veel breder lezerskring door. Hij duidt ook zijn toenaam en zijn geboorteplaats aan : Ic Jacob de coster van Maerlant. Doch zelfs dat zegt de Heer van Voorne niet genoeg. De dichter wil zich nog beter bekend maken. Hij zal er op wijzen dat hij de schrijver is van de *Alexander*. Hij weet dat Aelbrecht van Voorne de *Alexander* ter lezing heeft gekregen en hij schrijft hem : Gij kent mij reeds door de *Alexander* die ik heb gedicht : „dien gij tevoren hebt bekent in Alexanders Geesten”⁵⁰.

Waar dit argument, los van de uitgebreide gegevens nopens de belangstelling van de dichter, niet zo slecht klinkt, weet men toch reeds uit de bladzijden hiervoor, dat Maerlant zich richtte tot het grote lezerspubliek, toen hij zei, diegene te zijn die de *Alexander* had geschreven. Aan hen liet hij nu ook weten dat hij koster te Merlant was geworden.

Daar de schrijver zijn werk opdroeg aan de burggraaf van Voorne verwonderde er zich niemand over, dat Jacob koster was geworden te Merlant op het Voornse Hof.

Noemde de dichter echter het wijkje Marlant in Houtave, waar

(50) J. Noterdaeme, *Handelingen*, p. 267.

hij volgens Noterdaeme geboren was, en dat praktisch niemand kende behalve de dorpelingen en de meest nabije omgeving, dan was iedereen misleid door Maerlants mededeling, en wel bewust misleid, want het is ondenkbaar dat de dichter, zeker wanneer hij zelf in een Marlant had gewoond, niet zal geweten hebben van Merlant in het domein van de Heer van Voorne, voor wie hij schreef.

Maerlant schreef voor het Noorden dat staat buiten kijf. Indien hij zich naar het wijkje Marlant bij Houtave noemde, dan zouden vele mensen hem hebben gezegd, dat zijn dichtersnaam verwarring stichtte. Indien hij zijn naam aan Merlant op Voorne ontleende, dan kon niemand beweren, dat zijn naam verwarrend was, omdat ook Houtave een wijk had die Marlant heette.

Van zijn *Ystorie van Troyen*, die ontstond onmiddellijk na de *Merlijn*, zei de dichter later in zijn *Spiegel Historiael*, die hij in Vlaanderen schreef :

Ende wi maecten te Merlant. ⁵¹

De *Ystorie van Troyen* is, zegt E.H. Noterdaeme, waarschijnlijk het enige werk dat de dichter te Maerlant onder Houtave geschreven heeft ⁵². Om trouw te zijn aan zijn stellingen moest de onderzoeker dit aannemen, maar men begrijpt, dat zulks moeilijk kan steek houden, vooral omdat na de *Ystorie*, die geen opdracht bevat, Maerlant op Voorne de *Heimelicheit* schreef voor de jonge Floris V. Neemt men aan dat de dichter te Merlant op Voorne woonde, dan is er geen moeilijkheid. Jacob schreef dan achtereenvolgens zijn *Alexander*, *Merlijn*, *Ystorie van Troyen* en de *Heimelicheit* in Voorne. Met een bestelling van *Der Naturen Bloeme* vanwege Nikolaas van Cats kwam hij naar Vlaanderen terug. Of Jacob de hele tijd koster zal geweest zijn in Merlant is niet te zeggen. Maar eens dat hij de naam *Jacob van Merlant* had aangenomen, zal hij die natuurlijk later liefst niet meer hebben verlaten, al was er ook niets meer, dat hem nog aan het plaatsje bond.

Nog een andere bedenking dringt zich op. Men kan nu nog wel aannemen dat de dichter een dichtersnaam kon gekozen hebben, die verwees naar een wijk in de parochie Houtave, maar het lijkt toch wel wat onwaarschijnlijk dat hij in de *Spiegel Historiael*, die in Vlaanderen ontstond, van zijn *Ystorie van Troyen* zou gezegd hebben, dat hij die in de wijk Marlant, zijn geboorteplaats,

(51) J. van Maerlant, *Spiegel Historiael*, ed. Verdam, I° P., B. II, kap. 16, vs 25.

(52) J. Noterdaeme, *Soc. d'Em.*, p. 22.

had geschreven. Niemand had wat aan zo'n mededeling. Terecht merkte J. van Mierlo op dat het bericht enkel zin heeft, indien het een herinnering wil zijn aan de tijd toen Jacob te Merlant verbleef, toen ook de graaf, voor wie hij schreef, op Voorne woonde ⁵³.

Nog een ander niet onbelangrijk inzicht overtuigt ons, dat Jacob van Maerlant op Voorne moet verbleven hebben en er te Merlant aan het Hof het ambt van koster zal hebben uitgeoefend.

Lodewijk van Velthem, de jongere tijdgenoot van Maerlant is ons allen bekend, vooral om zijn verhaal over de Guldensporenslag. De werken, die we van deze schrijver bezitten zijn voortzettingen van de werken van de beroemde Jacob. Velthem voltooide Maerlants *IV° Partie van de Spieghel Historiael*, dichtte er een *V° Partie* bij en zette later ook de *Merlijn* voort, die alzo viermaal langer werd. Lodewijk van Velthem moet de grote Vlaamse dichter dan wel goed gekend hebben; zijn inlichtingen over hem en de eerbied voor diens oeuvre aan de dag gelegd, getuigen daar mede van.

Zoals men weet uit de vorige bladzijden, noemde Maerlant zich in de *Merlijn*

Jacob de coster van Merlant.

Velthem zette de *Merlijn* voort en kende zeker dat vers uit de inleiding ervan. De vraag kan dan ook worden gesteld, op welke wijze Lodewijk van Velthem, de tijdgenoot en voortzetter van het werk van Jacob van Maerlant, in dit vers het woordje *coster* heeft geïnterpreteerd. Zag hij er een familienaam in, zoals Noterdaeme, of de vermelding van een ambt? Het lijkt ons hoogst belangrijk zijn opinie te kennen.

De Brabantse auteur, die de *Merlijn* voltooide in 1326 ⁵⁴, had Maerlants deel reeds voor zich in 1315-16 bij het vervaardigen van de *V° Partie van de Spieghel Historiael*. Zijn grote belangstelling voor dit dichtwerk, dat uitpuilt van wondere verhalen, valt er op, niet enkel in de verscheidene hoofdstukjes over de lotgevallen van Merlijn, maar ook in de hierna volgende verzen die erbij aansluiten. In het *Zevende Boek* van zijn *V° Partie* zegt Velthem nl.:

*Ic hope, dat enich here mi sal
Lonen noch, dat ic hier al
Dese verborgen dinge make,
Daer mi oec swaer af es die sake
Vord te bringen, in Dietsce word.*

(53) J. van Mierlo, *Jacob van Maerlant, zijn leven...*, p. 60.

(54) Lodewijk van Velthem, *Merlijn*, ed. J. van Vloten, slotverzen.

*Ende oec, so hebbic daeraf gebord
 Verwet, dat ic node borde,
 Ende, dat minen sin sere storde,
 Om dat ic dit vord wilde bringen.
 Nochtan, wat si daerom dingen,
 Diet beniden, dat verstaet,
 Die haer valsce quade saet
 Gesait hebben die werelt wijt,
 Ic saeles niet laten om haren nijt,
 Ic saelt den heren laten weten,
 Daer mi al goet af es bebeten,
 Van Jans monde die heet Visier.
 Dor mijn heren wille, salic hier
 Dese Heymelicheit laten verstaen,
 Om dat ic hope noch sonder waen,
 Dat ic sijn pape sal wesen hierna.
 Om dese dinc, elc hier versta,
 So avonturic dit te doene.
 In roec, wie maken sal die soene,
 Op dat ic die vrienſcap daer met gerake,
 Vanden here, die(n) ic dit make,
 Daer hi eer bekint sal wesen,
 Dats, int inde vanden boeken,
 Daer salics sijns noch meer roeken. ⁵⁵.*

Bij het einde van het *Achtste Boek* vindt men dan de volgende hier-voor aangekondigde verzen :

*Hier eest inde van al den boeken,
 Diemen verre heeft doen soeken
 Eerment hier toe heeft volbracht.
 Oec benic dies also bedacht,
 Dat ic dengenen wille vermanen
 Die mi hier toe heeft ontspanen,
 Dat ic dit dichte den Here van Vorne,
 Dat was Visier, die mi te Horne
 Van hem sede so vele doghede,
 Dat mi dichtens te bat hogede;
 Want en had die wille gedaen
 Na dat mi nu heeft gestaen,
 So ne haddics niet wel connen gemaken,
 Want siecheit ende ander saken
 Hebben mi den tijt benomen,
 Dat ics niet wel te hoefde conde comen.
 Maer nochtan dor den here*

(55) Lodewijk van Velthem, *V° Partie van de Spiegel Historiael*, ed. cit., dl III, B. VII, kap. 15, 288-289.

*Die mi geprijst es so sere,
 So hebbic mi gebaest te mere
 Om hem te bluscen sine gere.
 Ay here! ontfaet nu dit.
 Daer ic mi dicke in heb verbit
 Eer ict conde te recht ontbinden.
 Ic hope oec, gi selder in vinden
 (op dat gijt doet algader lesen)
 Dinge die nuttelijc sullen wesen,
 Beide ter zielen, ende ter live.
 Maer ic, die om hem dit scrive,
 Ende noch noyt en sach den here,
 Daer mijn begeren nu af es sere
 Dat icken yegeren mochte gesien,
 Ic hope dat hi mi na dien
 Te houder soude wesen, haddics te doene.
 Waer oec, here dat selc persone
 Also die her Lodewijc es geheten
 Van Velthem yet liete weten,
 Dat soudi doen in alle stonde.
 Mijn dienst sal u sijn gereet
 Van alre dinc, die ic weet
 Die ghi begerende sijt an mi.
 Nu blijft gesont, here vri!
 God onse here die wese u bi,
 Ende mi mede, sa waer ic si! Amen!⁵⁶*

Wat leert men uit die verzen?

Lodewijk van Velthem draagt zijn werk op aan de Heer van Voorne wiens kapelaan hij graag wil worden. Om die heer bijzonder gunstig te stemmen vertelde hij enkele verhalen omtrent de *verborgen dinge* van Merlijn.. Van Jacob van Maerlant wist hij dat men met verhalen van dat soort in Voorne wel terecht kwam. De grote Vlaamse schrijver had zijn *Merlijn* toch ook voor de Heer van Voorne geschreven. Het was Velthems droom nu, *kapelaan* te worden op Voorne, net zoals Maerlant, die geen geestelijke was, aan het hof *koster* was geweest.

Een korte tekstvergelijking maakt duidelijk, dat Velthem in Jacob de vroegere koster van Merlant zag.

In de inleiding op zijn *Merlijn* vertelde Maerlant :

*So zal ickt dichten in Dietsche woert;
 Ick en selt niet laten doer hoer woert
 Die benyden mijn gedichte;
 Want doch alle quade wichte*

(56) *Ibidem*, dl III, B. VIII, kap. 35, p. 420-422.

*Toter doghet dragen altoes nijt.
 Hier omme zo wil ick in aller tijt
 Dat doen dat si my benyden
 Dus sullen si vele te min verblyden
 Also si van my dan horen tale.
 Dese historie van den Grale
 Dichte ick ter ere Heren Alabrechte,*

*.
 Ende nu biddick, dat is waer,
 Jacob de coster van Merlant
 Dien gy te voren hebbet becant
 In des Konincx Alexanders jeesten,
 Dat gy biddet, dat hi volleesten
 Moet dat hi hevet begonnen,
 Ende hi den ghenen moete onnen
 In des ere hi dit began.⁵⁷*

Velthem zegt hem dat achterna in zijn *Voortzetting van de Spiegel Historiael*:

*... vord te bringen in Dietsce word.
 Ende oec so hebbic daeraf gebord
 Verwet, dat ic node horde
 Ende dat minen sine sere storde
 Om dat ic dit vord wilde bringen.
 Nochtan, wat si daer om dingen
 Diet beniden: (dat verstaet,
 Die haer valsce quade saet
 Gesait hebben, die werelt wijt:
 In sael-s niet laten om haren nijt;
 Ic saelt den Heren (van Voorne) laten weten...

 Dor sijn heren (van Voorne) wille sal ic hier
 Dese heymelicheit laten verstaen,
 Omdat ic hope noch, sonder waen,
 Dat ic sijn pape sal wesen hierna.⁵⁸*

Het parallellisme tussen de twee geciteerde teksten loopt in het oog. Maerlant en Velthem dichtten in *Dietsce woerd* en Velthem zowel als Maerlant maakte gebruik van het procédé der *benyders*, die het de dichter zo moeilijk plegen te maken. Ze lieten er echter de pen niet om liggen. Beiden schreven ze de geciteerde verzen alvorens te vertellen over Merlijn en alle twee droegen ze hun werk op aan een Heer van Voorne. Velthems afhankelijkheid hier ten opzichte

(57) Jacob van Maerlant, *Graal-Merlijn*, ed. cit., p. 1, vss 5-43.

(58) De verzen werden hiervoor geciteerd in hun kontekst, p. 276.

van Maerlants inleiding tot de *Grael-Merlijn* kan niet in twijfel worden getrokken. De tekstovereenkomst is te frappant.

Waar Jacob van Maerlant nu dadelijk na de vermelding van zijn opdracht van de *Merlijn* aan de heer van Voorne zichzelf voorstelt als

Jacob de coster van Merlant

zegt Lodewijk van Velthem eveneens na de opdracht aan Voorne,

*... ic hope noch sonder waen
Dat ic sijn pape sal wesen hierna.*

Uit die verdere overeenkomst tussen de teksten van beide auteurs mag men o.i. met zekerheid afleiden, dat *coster* zoals *pape* een ambt aanduidt, en niet naar een familienaam verwijst, althans volgens Velthem niet, maar er is geen enkele reden om de waarde van zijn interpretatie hier in twijfel te trekken. Zoals Maerlant vroeger *koster* was geweest te Merlant in het Voornse Hof, zo wou Velthem nu *kapelaan* worden. De waarde van dit argument in twijfel trekken, door de mening te opperen, dat Velthem dezelfde wens zou hebben uitgesproken, indien Jacob een De Coster van het Marlant in Vlaanderen was, kan men moeilijk.

Het blijkt maar al te duidelijk, dat de Vlaamse dichter *koster* was te Merlant aan het Hof van Voorne op het ogenblik dat hij voor de heer ervan de *Grael-Merlijn* vervaardigde.

DE HEIMELICHEDE DER HEIMELICHEIT

Betreffende de *Heimelicheit* zullen we hier niet breedvoerig zijn. We beperken ons tot enkele aantekeningen bij inzichten van E.H. J. Noterdaeme.

Waar de onderzoeker aanneemt, dat de *Heimelicheit* ontstond omstreeks 1266, maar de opvatting verwerpt, dat het stuk geschreven werd bij de meerderjarigheidsverklaring van Floris V, schiet hij tekort. Immers, dat de *Heimelicheit* rond 1266 ontstond, wordt aangenomen, omdat men meent dat Jacob dat werk schreef bij Floris' mondigverklaring. E.H. Noterdaeme moest dus ook de datering afwijzen, of die tenminste opnieuw verantwoorden.

De bewering van een bij Floris V's meerderjarigheidsverklaring gedichte *Heimelicheit* acht Noterdaeme een loutere veronderstelling. Wie zich de moeite wil getroosten na te kijken met welke ar-

gumenten A.A. Verdenius zijn inzichten heeft gestaafd⁵⁹ zal eerder geneigd zijn te spreken van een gelouterde veronderstelling. Het zal hem zeer aannemelijk lijken, dat de middelnederlandse vertaling van het *Secretum Secretorum* voor een jeugdige Floris V zal geschreven zijn.

Was hij ooit de leerling van Jacob? Het is best mogelijk en zelfs hoogstwaarschijnlijk. Dat blijkt uit de verschillende werken, die de dichter opdroeg aan personen, die zich in Zeeland om de jonge Floris V bekommerden.

Kort na Floris' mondigverklaring keerde Maerlant naar Vlaanderen terug. Dat Floris V hem zeventien jaar later nog opdracht gaf voor hem een *Spiegel Historiae* te schrijven, mag er op wijzen, dat ze vroeger reeds in nauwe betrekking hadden gestaan tot mekaar, toen Floris te Voorne werd opgevoed en Jacob daar voor de hofkring zijn mooiste werken schreef.

DER NATUREN BLOEME

Het uitgebreide *Der Naturen Bloeme* schreef Jacob van Maerlant voor de *edel jongelinc*, Nikolaas van Cats⁶⁰. Deze moet de grote jeugdvriend van Floris V geweest zijn te Voorne. Op goede gronden neemt men aan, dat het werk ontstond kort na de *Heimelicheit*, die in 1266 voor Floris V werd geschreven. Inderdaad, voor 1270, wanneer Nikolaas van Cats voor het eerst in een oorkonde wordt genoemd⁶¹, kon Maerlant hem nog een *jongelinc* noemen. Nadien ging Nikolaas vlug een belangrijk persoon worden. In 1272 werd hij ridder geslagen. In die tijd reeds zien we hem belast met een belangrijke zending naar Engeland en in 1276 herstelde hij de orde te Utrecht na het wanbeheer van de Elect, Jan van Nassau⁶².

De historici hebben voor hem steeds veel aandacht gehad. De bewering, dat Cats na Floris' mondigverklaring een soort „gewijzigde voogdij” uitoefende en „gouverneur en favorijt” van de graaf moet geweest zijn, is — indien men er geen officiële functies in wil vinden — de meest aanvaardbare⁶³. Dat Jacob van Maerlant de

(59) A.A. Verdenius, ed. *Heimelicheit*, Inleiding.

(60) Jacob van Maerlant, *Der Naturen Bloeme*, ed. E. Verwijs, Groningen, 1878, B. III, p. 264, vs 2654. In de Prologbe leest men: *Ende dit dichtic dorch sinen wille, | dien ics an lude ende stille, | Dats mijn here Nyclaes van Cats. | Om dat mi ghebreect scats, | Bi dien biddic dat hem ghenam si | Dit juweelkijn van mi ; | dl I, p. 6.* Deze verzen wijzen er tevens op dat Jacob niet zo welstellend zal geweest zijn als door sommige onderzoekers werd beweerd.

(61) E. Verwijs, ed. *Der Naturen Bloeme*, Inleiding, p. XLI.

(62) *Ibidem*.

(63) *Ibidem*, p. XLII.

Heer van Cats leerde kennen tijdens zijn verblijf te Voorne, ligt voor de hand.

In *Der Naturen Bloeme* komen enkele verzen voor, die meermaals door de onderzoekers werden geciteerd. Op een bepaalde plaats vertelt Maerlant, dat ratten zich zeer snel vermenigvuldigen en al even onverwacht verdwijnen, zonder dat één kreng wordt weergevonden. In die passus komen deze verzen voor :

*In West Voorne te waren
Ne mach gheene ratte leven
Dat weet hi die dit hevet bescreven.*⁶⁴

J. van Mierlo vond er een belangrijk argument in voor de traditionele stelling⁶⁵, J. Noterdaeme voor de nieuwere⁶⁶. Laatstgenoemde weerlegde breedvoerig de opvatting, dat het vers, *Dat weet hi die dit hevet bescreven*, — er op wijst dat de dichter, hetgeen hij zegt uit eigen ervaring moet geweten hebben. De opmerking, dat de schrijver uit eigen ervaring kon spreken, maar dat dit lang niet zeker was, had hier voorzeker kunnen volstaan. Persoonlijke ervaring veronderstelt hier, dat de dichter zich zou hebben bezig gehouden met rattenvangerij op West-Voorne. Al even onbewijsbaar is het, dat Jacob iets over ratten te West-Voorne zal hebben vernomen van de monniken van Ter Doest.

Jacob van Maerlant had verbleven op Voorne. Het eiland West-Voorne was dat deel van de heerlijkheid, dat klein en afgelegen als het was, als vanzelf aanleiding gaf tot zorgen in Oost-Voorne, waar men regelmatig zal hebben gevreesd voor het behoud ervan.

Er is ook sprake van vogels in *Der Naturen Bloeme*.

In het *Derde Boek* dichtte Maerlant :

*Vanellus, dats die vaneel;
Een voghel wel bekennt een deel;
Een kivit beetet in Oostlant.*⁶⁷

J. van Mierlo beweerde, dat *Oostlant* de aldus toen en nu nog genaamde polder moest zijn, gelegen ten westen van het Brielse Merlant.

E.H. J. Noterdaeme meende als enig mogelijke verklaring Noord-Duitsland, — de kusten van het Oostzeegebied, — te kunnen doen

(64) J. van Maerlant, *Der Naturen Bloeme*, ed. cit., B. II, p. 129-130, vss 2952-2954.

(65) J. van Mierlo, *Jacob de coster van Maerlant*, p. 62-63.

(66) J. Noterdaeme, *Handelingen*, p. 245-254.

(67) J. van Maerlant, *Der Naturen Bloeme*, ed. cit., B. III, p. 294-295, vss 3489-3491.

gelden. Zong men vroeger niet : *Naar Oostland willen we varen, daer is een betere steel!*⁶⁸

Elders zegt hij : „Wij kunnen ons voorstellen, dat Jakob van Maerlant, in gesprek langs de haven van Damme met die Oosterlingen, de kieviten zag voorbijvliegen en neerstrijken in de weiden en dat de kooplieden er naar wezen en zegden : Kievit — avis teutonice dicta kievit. De dichter vond deze benaming die de langge-rekte schreeuw van de vogel nabootste — a sono vocis — zo leuk, dat hij in zijn „*Der Naturen Bloeme*” er aan herinnerde en schreef : „kivit heet in Oosterland”.⁶⁹

Het is inderdaad niet onmogelijk dat de dichter Duitsland bedoelde, maar het kan best, en het is waarschijnlijk, dat hij dacht aan de polder Oosterland op Oost-Voorne, waar hij lange tijd had vertoefd. Schrijvend voor een inwoner van Cats op Beveland kan hij misschien ook het op een boogscheut afstand gelegen Oosterlant op Wolfaertsdijk voor ogen hebben gehad. Kortom, het heeft maar weinig betekenis te redetwisten over de kieviten van Oosterlant en de ratten van West-Voorne. Goede argumenten voor de traditionele opvatting geven ze niet, tenzij men er Maerlants belangstelling voor het Noorden in terugvindt. Voor de nieuwere inzichten pleiten ze in geen enkel opzicht.

De omstandigheid, dat *Der Naturen Bloeme* werd opgedragen aan de jonge Nikolaas van Cats, de jeugdvriend van Floris V te Voorne, steunt volkomen de opvatting, dat de dichter in Voorne zal verbleven hebben en koster zal geweest zijn te Merlant.

Was er een kosterambt te Merlant in de periode 1260-1267?

Deze vraag willen hier even naar voren brengen, mede omdat het ons mogelijk lijkt, dat de voorstanders van de nieuwere opvatting, geneigd zullen zijn ze ontkennend te beantwoorden.

Is het werkelijk een „neen”, dan moet men het niet langer als mogelijk beschouwen, dat Jacob ooit koster was. Alleszins was hij dan een De Coster. Het is dan evenwel niet bewezen, dat hij in het Vlaamse Marlant geboren werd. Lodewijk van Velthem, de voortzetter van Maerlants werk, noemde zich toch ook niet naar zijn geboorteplaats, Sichem. Wel maakte hij gebruik van de naam van het dorp waar hij pastoor was toen hij zich met de dichtkunst inliet.

Men zal wel nooit aantonen, dat er in het Voornse Merlant geen koster was in de periode 1260-1267. Waarom zal er toen wel één geweest zijn? Vooraf bestaan er twee mogelijkheden. Ofwel was

(68) J. Noterdaeme, *Handelingen*, p. 255.

(69) *Ibidem*, p. 257.

Merlant een parochie, ofwel was het de plaats in de onmiddellijke nabijheid van het Voornse kasteel waar de hofkapel stond. De tweede mogelijkheid ligt het meest voor de hand, omdat Jacob ons de indruk geeft *koster* te zijn geweest *van de heren van Voorne te Merlant*. Naar dat voorbeeld wilde Velthem, de voortzetter van zijn werk, kapelaan worden van de heren van Voorne.

Kon in Merlant de hofkapel gestaan hebben? Aanvankelijk vermoedend, dat er tussen het kasteel en Merlant wel enkele kilometers afstand kon zijn, vroeg ik inlichtingen aan Dr. H.P. Schaap, die zo goed was mijn brief nog verder te zenden aan L.C. van der Knoop, een ander rechtshistoricus, die zich eveneens inlaat met een onderzoek naar de oorsprong van Den Briel-Maerlant. Beiden antwoordden me dat er tussen het kasteel van Voorne en Merlant geen afstand was.

L.C. van der Knoop schreef dat ook A.A. Arkenbout een oplossing wil geven aan de Brielse problematiek. Op grond van uitsluitend Voornse archivalia zou hij in mijn straatje zitten. Ik wens hem veel succes met zijn opzoekingen. Dr. H.P. Schaap en L.C. van der Knoop wens ik dat evenzeer, terwijl ik hen nogmaals dank voor de vriendelijke brieven.

Ook E.H. J. Noterdaeme ben ik dank verschuldigd. Indien hij in dit artikel een aantal fouten niet meer weervindt, dan mag dat wel een bewijs zijn, dat onze gesprekken vruchtbaar waren. Ten slotte en voornamelijk stel ik er prijs op mijn promotor, Prof. Dr. H. van Werveke te danken voor de vele hulp die ik van hem mocht ontvangen.

BESLUIT

In de inleiding van zijn *Grael-Merlijn* noemde Maerlant zichzelf *Jacob de coster van Merlant*. Mag men er uit afleiden, dat de dichter *de Coster* heette en geboortig was uit het Marlant onder Houtave, gelegen naast Snellegem, waar hij klerk zou zijn geweest bij de heren van Roden? Wij vonden bij de voorstanders van die opvatting geen argument, dat afbreuk doet aan de traditionele mening die aanvaardt, dat Jacob van Maerlant het ambt van koster uitoefende te Merlant op Voorne. Het enige zekere dat men in het nieuwe stelsel aantreft is het bestaan van een *Marlant-Matland-Mallant in Houtave* en van een *Jacobus custos* te Snellegem in de tijd toen de dichter nog leefde. Verwerpen moet men o.m. de opvatting omtrent de opdracht van de *Alexander*. De *Ghtile* of *Gheile* aan wie Maerlant zijn werk opdroeg, was zeker geen Heila

de Rod van Schelderode. De dichter vertolkt Hollandse bekommernissen, wat ons aanzet de opdrachtgeefster in het Noorden te zoeken. Het was immers niet toevallig dat Jacob aan Alexander het Hollandse wapenschild gaf. Tevens zette hij zich, tegen Vlaanderen, op Hollandse zijde in de kwestie der roverij op de Schelde. In verband met deze zaak noemde Maerlant Hendrik III, de Hertog van Brabant, die toentertijd, na de dood van Willem II, aan de zijde van Aleida van Avesnes de voogdij uitoefende over Holland. Het is waarschijnlijk, te meer daar het volgende werk voor de heer van Voorne werd gedicht, dat Maerlant de *Alexander* vervaardigde voor Machtile van Brabant, in de nabijheid van het Voornse hof. Machtile, de weduwe van Floris IV was de moeder van Aleida van Avesnes en de toen pas gestorven Willem II.

Hendrik III, de medevoogd, was haar neef. Het is o.i. niet onwaarschijnlijk, dat de Brabanders die letterlievend waren, en wellicht ook Aleida van Avesnes, die uit Henegouwen was overgekomen, in het Noorden diets schrijvende dichters hebben aange trokken. Dit zou Maerlants tijdelijke uitwijking verklaren.

De opvatting, dat de Vlaamse dichter koster is geweest te Merlant op Voorne hoeft geen onwaarschijnlijke veronderstellingen. Een verblijf van Jacob in het toenmalige bestuurscentrum ligt voor de hand. De werken waarvan we weten, voor wie hij ze schreef, vonden alle een bestemming in het Noorden. De *Alexander* zal wel geschreven zijn voor Machtile van Brabant, de moeder van Ida van Avesnes en Willem II, de *Grael-Merlijn*, waarin de dichter zich *de koster van Merlant* noemt, werd opgedragen aan Aelbrecht van Voorne, die aan zijn hof Ida van Avesnes terzijde stond bij de bevoogding van de jonge Floris V. Van de daarop volgende *Ystorie van Troyen* zei Maerlant later in de *Spiegel Historiae*, dat hij die te Merlant schreef (... *ende wi maecten te Merlant.*). Het geldt hier zeker een verwijzing naar het Voornse Merlant, niet enkel omdat het voorgaande en volgende werk voor de regeringskring te Voorne werden gedicht, maar ook omdat de mededeling nopens de plaats van vervaardiging van de *Ystorie* gericht is aan het adres van de Hollandse graaf Floris V, die toen de dichter op Voorne was, daar vertoefde. Had Maerlant zijn *Ystorie* in het onbekende wijkje Marlant onder Houtave in Vlaanderen geschreven, dan zou hij wel liever *Houtave*, of ter wille van het rijm *Vlaenderlant* hebben geschreven. Zodoende zou hij ook verwarring hebben voorkomen, want het onbeduidende Vlaamse *Marlant* kende niemand. Iedereen zou verkeerdelijk aan *Merlant* op Voorne hebben gedacht.

Zijn *Heimelicheit* schreef de dichter bij de mondigverklaring van Floris V. Niet alleen de inhoud van het werk steunt die op-

vatting. Er is ook de bekendheid van de schrijver met het milieu waarin de jonge graaf zich bewoog. Kort na de *Heimelicheit* volgde *Der Naturen Bloeme* voor Nicolaas van Cats, een *edel jongelinc*, de oude vriend van de jonge Floris aan het Voorne hof.

Jaren later, in 1283, begon Maerlant in opdracht van Floris V aan zijn *Spieghel Historiael*. Deze betrekking tussen de graaf en de dichter wordt enkel goed verklaard, wanneer men aanneemt, dat ze dateert uit de tijd toen beiden te Voorne vertoefden.

Ook Lodewijk van Velthem, de voortzetter van Maerlants werk helpt ons het probleem op te lossen. Ergens in de *Ve partie van de Spieghel Historiael* draagt hij zijn werk op aan de Heer van Voorne. Hij drukt daar de wens uit diens kapelaan te worden. Velthem leunt er aan bij de *Merlijn* van Maerlant, op de plaats waar deze eveneens zijn werk opdraagt aan de Heer van Voorne en vertelt dat hij *Jacob de coster van Merlant* is. Het parallellisme tussen de verzen van Velthem en Maerlant is op de bewuste plaats zo sterk dat het zeker ook doorloopt waar de ene zich de *coster* noemt en de ander zegt *pape* te willen worden. In het vers *Jacob de coster van Merlant* uit de *Merlijn* verstond Lodewijk van Velthem, de voortzetter van dat werk, het woordje *coster* als een ambt en niet als een familienaam. Het ware onbillijk hier aan de juistheid van Velthems interpretatie te twijfelen. Met hem neemt men veilig aan dat Jacob van Maerlant koster was te Merlant op Voorne.